

POMOGÁTS BÉLA

A politikai költészet rehabilitálása*

PETRI GYÖRGY SZAMIZDAT-VERSEIRŐL

Örök könyveim között egy vékonyka, mindössze nyolcvankét lapos kötetet: Petri György *Örökhétfő* című szamizdat-kötetét. Az AB Független Kiadó jelentette meg 1981-ben „szitanyomással”, kilencszáznegyven példányban, olyan mára „klasszikus” szamizdat-kiadványok társaságában, mint Konrád György *Az állami ember és a cenzúra*, Haraszi Miklós: *Kései bevezetés a káderizmusba*, Lázár György (azaz Tóth Sándor) *Erdélyi jelentés*, Marc Rakovski (azaz Bence György és Kis János): *Emberi jogok Magyarországon*, Fehér Ferenc–Heller Agnes: *Egy tiszta politikai forradalom*, Németh László: *Magyarok Romániában*, Bibó István: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* és más művek, amelyeknek egyetlen közös jellemzője az volt, hogy a „három t” (a támogatás, a tűrés és a tiltás) jegyében alakított, Aczél György nevéhez fűződő cenzurális művelődéspolitikai nem engedte őket legális formában az olvasóközönség kezébe.

Petri György kötete volt az első magyar költőtől származó verseskötet, amely szamizdat kiadásban került az olvasó elé. Maga a költő is meglehetősen nagy, jóllehet, egyenesnek tekinthető utat tett meg addig, amíg verseskötetének megjelenítése érdekében szembeszegült a legális nyilvánosság mindaddig kötelezőnek tartott és általánosan elismert szabályaival.

Ahogy magától a költőtől tudjuk, Petri György „magyar-szlovák-sváb-zsidó és szerb” családból született, egyik nagybátyja Tito partizánja volt, később a marsall börtönében ült. Tizenöt éves koráig gyakorló katolikus volt, rendszeresen ministrált a budai Szent Anna templomban és csak ezután fogadta el a marxista ideológiát és a kommunista mozgalom eszményeit, később pedig a „létező szocializmus” kritikai megítélését, végül az egyértelműen ellenzéki gondolkodást és a radikális liberalizmus ideáljait. A kép természetesen nem ilyen egyszerű: Petri tíz esztendőskorában, fiának, Petri Lukács Ádámnak adott interjújában maga beszélt erről, Sztálin halálára írt ódát: „Elsötétült a Nap / a nagy Sztálin halott” – ez volt az első versíró próbálkozása, majd a mezőtúri gyapottermesztést ünnepelte egy csaszuska-szerű kis versezettel: „ember és állat köszönti a napot / virágzik Mezőtúr nyári hólabdaja, a gyapot.”

Ugyanakkor gyermekként – tizenhárom esztendősen – szerzett tapasztalatokat az 1956-os magyar forradalomról. Ott volt a Kossuth Lajos téren, midőn október 25-én a karhatalom a felvonuló tömegbe lőtt, és megérezte azt a történelmi pátoszt, amely egy igazi népfelkeléssel járt együtt. „Minket – nyilatkozta imént említett interjújában – egy forradalmi hangulatra szocializáltak már a Rákosi-rendszerben, átpolitizáltak és militarizáltak volt az egész oktatás. Forradalmi és polgárháborús regényeken nőttem föl. Munka frontja, pártfront, minden a harckészültséget sugallta, annak ellenére, hogy a valóságban minden unalmas volt, teljes volt a szürkeség. És akkor azt láttuk, hogy

* Elhangzott az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének konferenciáján 2000. december 7-én.

kint az utcán lőnek, nagy a felfordulás, itt a valóságos forradalom, végre valósággá lett az álom.”

Az ötvenhatos forradalomnak, majd egy bő évtized múltán a „prágai tavasz” 1968-as eltiprásának, akárcsak nemzedéke nagy részénél, az ő világképe alakulásában is eszmélető hatása volt. 1956 után továbbra is marxistának és valamiféle „reformkommunistának” tudta magát (ámbr ez utóbbi fogalom inkább a nyolcvanas évek végén vált tudatossá és elterjedté!). „Én – fejtette ki a már idézett interjújában – ezt az utat választottam, hogy utánamegyek az eredeti forrásoknak, úgyhogy azt hiszem, azon kevesek közé tartozom, akik nemcsak Marx és Engels műveit ismerik alaposan, hanem elolvastam Lenin összes műveit is. Sztálint és Trockijt is részletesen megismertem; többekkel ezt próbáltuk fokozatosan finomítani. Ennek az volt az alapvető oka, hogy ez volt a kínálat, mármint ezek a szerzők, de volt még egy. Mivel én vallásos családból származom, a kamaszkori változás természetes része volt, hogy keresek egy másik világnézetet, lehetőleg olyat, ami kicsit bosszanja az anyámat. A harmadik ok az volt, hogy bár soha nem vágytam aktív politikusi szerepre, úgy gondoltam, hogy a rendszert csak belülről lehet megváltoztatni. Nagyon sokáig nem merült fel annak a lehetősége, hogy egy kívülről jövő, tehát mondjuk tiszta liberális állásponttról is bírálható a rendszer. Így mi azt mondtuk, hogy mi a helyes, autentikus marxizmust képviseljük, és azt követeljük, hogy valósuljon meg az alapító atyák eredeti tanítása.”

A kritikai vizsgálatnak alávetett és megreformált marxizmus eszménye, mint már utaltam erre, egy egész fiatal írástudó nemzedék világképének meghatározója volt a hatvanas és hetvenes években. Arról a szellemi körről beszélek, amelyet „budapesti iskola” néven tart számon az eszmetörténeti irodalom. Tehát Lukács György tanítványairól: Heller Ágnesről, Fehér Ferencről, Eörsi Istvánról, Márkus Györgyről, Vajda Mihályról és az úgynévezett „Lukács-unokákról”, közöttük Kis Jánosról, Bence Györgyről, Tamás Gáspár Miklósról, Ludassy Máriaáról és másokról. Ez a szellemi kör: filozófusok, szociológusok, történészek és írók mindenekelőtt az 1968-as csehszlovákiai események hatására távolodott el a marxizmustól, az úgynevezett „reform-marxista” vagy „reform-kommunista” elképzelésektől is, és közeledett a nyugati liberálisok eszméihez. Nagy hatással voltak rájuk az 1980–1981-es lengyelországi események, a Kádár János-féle rendszer megreformálhatóságának képtelensége felől szerzett tapasztalatok, a Brezsnyev-féle szovjet nagyhatalmi politika, majd a nyolcvanas évektől idehaza kialakul demokratikus ellenzéki mozgalom.

„Fejlődésünk fontos korszaka volt – nyilatkozta 1990-ben a Magyar Nemzetben Petri György –, hogy a marxizmus kritikáján, finomításán keresztül jutottunk el egy eretnek marxizmusig, és azt hittük, mi vagyunk az igazi marxisták. De a pártközpont komisszárjai nagyon helyesen felismerték, hogy mi hamis tudatban leledzünk, mert ez már valóban nem az a marxizmus, amit ők követelnek, hanem valami egészen más.” Maga Petri egy másik, a Beszélőnek 1991-ben adott interjújában, így számol be arról a felismeréséről, amely révén nyilvánosan is megtagadta korábbi marxista elveit: „Történelmi pillanat volt például, amikor a várbeli kollégiumban felolvasást tartottam, 1976-ban, és miután elhangzottak a versek, kérdések következtek. Valaki felállt, hogy akkor most mondjam meg, én marxista vagyok-e. Az egy hatalmas pillanat volt. Én ugyanis azt mondtam, hogy nem vagyok marxista. És tényleg megállt a levegő. A közönségnek is és nekem is. Holott én már körülbelül három éve, 1973-ban, hosszú küzdelmek után leszámoltam a magam marxizmusával. De amikor ezt nyilvános helyen

deklaráltam, úgy éreztem magam, mint Luther, amikor kiszögezte téziseit. Csak éppen nekem nem voltak téziseim.”

A nyolcvanas évekre azután megszerveződött az a szellemi, majd politikai mozgalom, amely mint „demokratikus ellenzék” vett részt a rendszerváltozáshoz vezető folyamatokban. Létrejön a Beszélő című folyóirat és az úgynevezett „Rajk-butik”, amely a szamizdat-irodalom terjesztője volt, megszerveződött a SzETA (a Szegényeket Támogató Alap), és lassanként kezdett magára találni az a „civil társadalom”, természetesen nem csak a „demokratikus ellenzék” körében, hanem a népi irodalom híveinek táborában is, amelyet korábban a kemény, majd a puha diktatúra következetesen elnyomott vagy háttérbe szorított. 1977-ben Petri György csatlakozott ahhoz a nyilatkozathoz, amelynek harminckét aláírója tiltakozott a csehszlovák Charta szervezői ellen vezetett rendőri megtorló akciók ellen.

Ebben az időben készültek az *Örökhétfő* című kötet versei. Miként Petri György elmondta, a versek nagy részét 1979-ben egy dömsödi házban írta, maga a kötet két esztendő termését foglalta egybe. Az elkészült kötet felkereste korábbi két könyvének kiadóját, a Szépirodalmi Kiadót, amelynek igazgatója végül a száztizenkilenc versből harmincöt vers, mintegy hatszáz sor elhagyását követelte meg, egyértelműen politikai cenzurális indokokkal. „Nem egyeztem bele a csonkításba – nyilatkozta később, 1991-ben Petri György –, úgy gondoltam, így már nem az én könyvem lenne. Alkati adottságomnál fogva hajlandó vagyok kompromisszumokat kötni, de ez nem volt tárgyalási alap, hanem feltétel nélküli diktátum.” Az *Örökhétfő* így lett 1981-ben az első hazai szamizdat verseskötet, ezt 1985-ben az ugyancsak szamizdatban megjelent *Azt hiszik* című kötet követte, közben 1984-ben New Yorkban jelentették meg a költő *Hólabda a kézben* című versesfüzetét. A szamizdat-kötetet szigorú eltiltás követte, és ettől kezdve Petri György egészen 1989-ig nem szerepelt a hazai legális nyilvánosság fórumain, ekkor jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál *Valahol megvan* című gyűjteménye, amely válogatott versei mellett újabb költeményeit is tartalmazta.

A szamizdat verseskönyvnek, mint szerzői gesztusnak, irodalom- és politikatörténeti jelentősége van, tekintettel arra, hogy Petri György ezzel a gesztussal mondta fel azt az értelmiségi kompromisszumot, amely valójában a Kádár-féle hatalom konszolidációjától, tehát 1958–1959-től kezdve egészen a rendszerváltó folyamat kezdetéig, tehát 1988–1989-ig érvényben volt. Természetesen ennek az értelmiségi és írói kompromisszumnak a keretében is számos alkalommal jelentek meg olyan irodalmi művek, például Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor, Örkény István, Nagy László, Csoóri Sándor és mások tolla nyomán, amelyek szembefordultak a diktatórikus rendszer monolit szerkezetével, és bírálták a rendszer ideológiáját vagy gyakorlati politikáját, ezek a művek azonban szinte mindig a közvetett beszéd, az allegorikus és a metaforikus nyelvi rendszer lehetőségeit használták fel, és csak ritka alkalommal tettek kísérletet a nyíltabb és közvetlenebb fogalmazással. Ilyenkor a cenzúra természetesen azonnal működésbe lépett és lecsapott, például Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című nevezetes publicisztikai kötetének esetében, amelynek egy évtizeden keresztül kellett a Magvető kiadó raktárában kényszerpihenőt tartania.

Petri György az *Örökhétfő* verseivel, majd a szamizdat-kiadással és a nyomában törvényszerűen bekövetkező szilencium vállalásával felmondta a hagyományos értelmiségi kompromisszumot. Mindennek kétségtelenül igen jótékony következményei voltak. Fodor Géza beszél ezekről *Petri György költészete* című kismonográfiájában: „Vállalta (tudniillik Petri György), hogy kiszorul a hivatalos magyar költészetből és

nyilvánosságból, viszont megnyerte cserébe a tiszta, világos, egyenes beszéd lehetőségét. De ami a legfontosabb: ez nemcsak azt eredményezte, hogy politikai költészete előtt megnyílt a zsilip – valóságos gátszakadáshoz vezetett költészetében. A politikai kompromisszumok felmondásának általánosan felszabadító hatása lett Petrire; ez adott neki bátorságot és erőt az élet és a költészet többi tabujának a megtöréséhez, a költészet hagyományos határainak átlépéséhez, a poétika, a költőiség hagyományos normáinak félretolásához, legmélyebb tapasztalatainak megközelítéséhez is.”

A cenzurális rendszerrel szembeszegülő nyílt beszéd, a szamizdat irodalom mindazonáltal, mint erre Radnóti Sándor *Valami az első szamizdat verseskönyvéről* című írásában rámutatott, nem csak erkölcsi előnyökkel járhat, hanem bizonyos, hátrányosnak bizonyulható pszichikai késztetésekkel is. Itt a következők olvashatók: „minden államilag engedélyezett művet megpecsétel az engedély. Ez politikai aktus vagy gesztus. Amit a mű kimond, azt politikai értelemben szinte visszamenőleges hatállyal kimondhatóvá teszi, és ezzel a kimondást apológiának vagy veszélytelen hóbortnak tűnteti fel. Amíg az engedélyezés politikai aktus, a műalkotás mint műalkotás nem az – még a politikai költemény sem. A külső és belső cenzor mondatokat latol, allegóriákat orront – az egészre nem tekint. A szamizdat irodalom mindennek a fordítottja. Nem engedélyezett volt és ennek kockázata: politikai aktus vagy gesztus. Amit kimond, az a – politikai értelemben vett – kimondhatatlan. Veszélye, hogy e szabadságának foglyává válik, reciprok cenzorává önmagának, és saját igazságának keresése helyett azt gyűjtögeti, csak azt »engedi át«, csak azt véli profiljába tartozónak, ami kimondhatatlan.”

Petri költészete nem tévedt bele az „alternatív irodalomnak” ebbe a valóban létező csapdájába, tulajdonképpen annak következtében, hogy éppen a nyilvánosság fórumain kimondhatatlan (vagy csak allegorikusan kimondható) igazságok kimondása által állította helyre a költői személyiségnek azt a szuverenitását, amelynek bizonytalanságáról, megingásáról, kérdéses voltáról korábbi köteteiben: az 1971-es *Magyarázatok M. számára* és az 1974-es *Körülrít zuhanás* című verseskönyveiben oly hiteles képet adott.

A költői személyiség szuverenitása, művészi reprezentációja, egyáltalán lehetősége ugyanis valóban problematikusá vált a magyar lírában, éppen az 1956 utáni évtizedekben, és pedig nem csak a nyugati gondolkodás és irodalom világából érkező indítások következtében, hanem a valódi emberi szabadság hiánya miatt is. A szabadsághiánynak és a személyiség elbizonytalanodásának ez a mélyen ható tapasztalata okozta azt, hogy a költői személyiség többnyire elégikus, mitikus, ironikus-groteszk vagy éppen tárgyias-absztrakt módon reflektálódott. Az első változatot Vas István és Somlyó György, a másodikat Weöres Sándor és Juhász Ferenc, a harmadikat Kálnoky László és Orbán Ottó, a negyediket Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes költészete példázhatja. És csak igen ritkán adódott lehetőség arra, hogy a személyiségfogalom megrendülésének élménye és tapasztalata ne érintse meg egy költő világképét, csakis olyan költők esetében, akik számára egész addigi életművük biztos tartást adott, mint Illyés számára, vagy eleve a lázadó romantikájával ítélték meg a költői személyiség helyzetét, ilyen volt Nagy László, aki az adott valósággal szembefordulva tudta eredményesen védelmezni a maga költői szuverenitását.

Petri György „szamizdat-költészete olyan módon állította helyre vagy védte meg a maga szuverenitását hogy egyfelől nem kívánt pusztán „politikai költő” lenni, ennek bizonyossága egy későbbi költemény, az 1985-ös *Azt hiszik* című kötetben olvasható *Elektra*, amely elismeri ugyan, hogy a politika a költői világkép lényeges eleme, a személyiség alakítója, ugyanakkor kifejezi a személyiség szuverenitását is a politikával

szemben, és arra utal, hogy éppen ez a szuverenitás követeli meg a politikai állásfoglalást. Másfelől a lírai én teljes spektrumát áthatotta a politikai tapasztalat és az ennek nyomán kialakuló kritikai gondolkodás. Mint Radnóti Sándor megjegyzi, az *Örökhétfő* verseinek tanúsága szerint: „a szerelmi líra is politikai líra lett, az egyetemes, de politikai indíttatású kielégületlenség enigmája. A kudarcnak, a frusztrációnak aligha akadt nagyobb költője mai irodalmunkban. Méghozzá úgy, hogy a megfosztást minden kiterjedtsége, mélysége, egzisztenciális tágassága ellenére nem az egzisztenciából vezette le, hanem a megfosztó hatalmakból. Ha a gyűlölet kimondhatatlan, akkor a szeretet is az. A versek finoman, reflektáltan és radikálisan ezt az egyszerű gondolatot és érzületet idézték fel.”

A személyiség szuverenitása ugyanakkor tulajdonképpen csak valamiféle közösségi háttér és kötődés birtokában érvényesült. Bizonyítja ezt Illyés és Nagy László költészete is, az ő számukra valójában a „nemzet”, a „nép” ügye mellett vállalt, egyáltalán nem elvont elkötelezettség adta azt a közösségi háttérrel, mondhatnám: garanciát, amely következtében a költői személyiség sohasem vált problematikussá. Petri György esetében, miként erre Fodor Géza és Radnóti Sándor egyként rámutatott, a „szamizdat-költészet” nem csak az „én”, hanem a „mi” tapasztalatait és kritikai meggyőződését is kifejezte. „A *Körülírt zuhanás* alanya – állapítja meg Fodor – kevés vers kivételével, az *én*. Az *Örökhétfő*-ben újra gyakrabban tűnik fel a *mi*, s ez jelzi, hogy a költői személyiség a polgárjogi mozgalom, a demokratikus ellenzék közegében újra egyfajta közösséget tud maga mögött.” „A cenzúrázatlan beszéd – mondja Radnóti Sándor – tanulmányfolyamatahoz alternatív nyilvánosságra volt szükség, s ez jelent meg – összehasonlíthatatlanul nagyobb kulturális, mint politikai hatásfokkal – Magyarországon a 70-es években. Az ellenzéki szubkultúra az összkultúrát provokálta, s noha – éppen mert szubkultúra – még indirekt módon sem szólíthatott fel arra, hogy az ő útját kövessék, mindenesetre megingatott néhány önfenntartó, önigazoló sztereotípiát.”

A „demokratikus ellenzék”, a Beszélő köre, miként erre ugyancsak Fodor Géza mutatott rá, talán nem volt igazi „megtartó közösség” (ahogy Illyés és Nagy László számára a „magyarság”), de „működési feltételeket biztosító, inspiráló” közösség volt, mindenesetre nem pusztán az alternatív nyilvánosságot és elismerést kínálta fel, hanem a politikai költészet eszmei háttérét is megadta abban a radikális demokratizmusban, az egyéni szabadságnak és a társadalmi szolidaritásnak abban a bátor képviselésében, amely ennek az ellenzéki csoportnak vagy mozgalomnak a legfőbb erkölcsi és politikai értéke volt. (Magam nem tartozom a „demokratikus ellenzék” soraiba, legfeljebb időnként kerültem érintkezésbe képviselőivel, mindenesetre kedvetlenül halgatom azokat a lekicsinylő nyilatkozatokat és hazug rágalmakat, amelyek az elmúlt tíz esztendőben forgalomba kerültek a „demokratikus ellenzék” múltbeli szerepe kapcsán, többnyire olyan közszereplők által, akik nagyon is jól beilleszkedtek a kommunista rendszer kerekeibe, és mindig is igyekeztek jövedelmező kompromisszumokat kötni a hatalommal.)

Radnóti Sándor imént idézett tanulmányában „kudarcról és frusztrációról” beszélt, és kétségtelen, hogy Petri politikai költészetének nyelvében és poétikájában nyomokat hagyott ez a kudarcélmény és frusztráció: a korábbi és általános értelmiségi kompromisszumok felmondása, a személyiség szuverenitásának helyreállítása, az alternatív nyilvánosságban elhangzó független beszéd olyan kifejezőmódot követel, amely maga érzékelteti a politikai viszonyok világában tapasztalt hazugságot és erőszakot, hogy Esterházy Péter „klasszikus” kifejezésével éljek, a „kis magyar pornográfia”: a politikai

„pornográfiát”. Valójában innen eredhet az *Örökhétfő* (és a későbbi kötetek) politikai verseinek szándékosan alpári, durva, időnként az obszcenitással érintkező beszédmódja.

Maga Petri ennek a beszédmódnak a személyes hátterét és indítékait a következőkben világította meg Parti Nagy Lajossal folytatott beszélgetésében (a Magyar Napló 1993-as évfolyamában): „volt egy naív, primitív és egyszerű indulat bennem, hogy elég volt a parabolákból, a célzásokból, az egymásnak beszélésből, hogy mi tudjuk, miről van szó, ők meg úgy tesznek, mintha nem tudnák. Egyszerűen szükség volt a durva beszédre, a versek szókincsében megjelenő obszcenitás szándékolt volt, én a prűdériát, nemcsak a szexuális, hanem a közéleti, politikai prűdériát is, a rendszer alaptermészetének tartottam. Tehát metaforikus gesztus van abban, hogy tessék, belemondom a pófátokba, hogy elég volt a hablatyolásból, a finom allúziókból. Ez szükségképp hozta magával, hogy időnként valóban artikulátlan düh tört ki belőlem, de magának az *Örökhétfő*nek a létrehozásához ezeket a verseket nélkülözhetetlennek tartottam. Úgy éreztem, hogy a költői önkifejezésem szempontjából is elkerülhetetlen, hogy bemenjek, mint elefánt a porcelánboltba, és egy jó hangos kussal elnémítsam ezt a csipogást és madárnyelvet.”

Ennek a költői „dühkitörésnek” talán leginkább emlékezetes példája a Radnóti Sándornak ajánlott *Széljegyzet egy vitához* című költeménye, ez a vers mondta fel először kihívó módon a hetvenes évek hazai értelmiségi kompromisszumát:

*Ha a seggünkbe nem csizmával rúgtak,
azt tiszteltük volt liberalizmusnak;
ha virágnyelven küldtek el a francha:
a Repression átment Toleranz-ba.
Túl az Oderán, innen az Uralon
szerveződik a rémönuralom,
a trafikokban rágógumibot
– prefogyasztói világállapot.
S mert mindez csak kritikailag tetszik,
tituláljuk kommunának a kreclit?
S ezentúl kritikailag kúrunk,
míg túri személytelen kult-Úrunk?*

A kompromisszum felmondása akkor valóban kihívó gesztusnak tetszett, a vers címzettje, akivel a költő vitába szállt, maga csak később jutott el oda (kiábrándító személyes tapasztalatok után), hogy eltávolodjék a „hatalom védte bensőségnek” attól a biztonságos világtól, amelyet a Lukács iskola és a nyilvánosan hangoztatott marxista meggyőződés jelentett. Ezt a kihívó gesztust fejezte ki és tette teljesebbé, visszavonhatatlanná Petri György politikai verseinek beszédmódja, illetve az az igen határozott kritikai attitűd, amely a versekben megnyilatkozott. A „szamizdat-versek” mindeneke-lőtt szatírák és politikai pamfletek, ezek minduntalan a hatalmat ostromolták, és természetesen nem kímélték a hatalom csúcsán álló személyeket sem, például Kádár Jánost, aki még olyan, máskülönben független gondolkodású írók is kétségtelen respektussal öveztek, mint Illyés Gyula, Déry Tibor vagy Keresztúry Dezső. Ilyen szatírák és politikai pamflet az *Egy fényképre, amelyen kezet ráznak* című és „Rekviem a magyar demokráciáért” alcímű költemény, ez Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád emlékezetes kézfogását kommentálja, ez a „megegyezés” és „összefogás”, ez a bekebelezés és árulás számolta fel a demokratikus baloldalt, a magyar szociáldemokráciát, ilyen a *Vizigót va-*

sárnápok, a *Song*, *A kis októberi forradalom 24. évfordulójára*, az *Apróhirdetés*, az *Andrzej és Wanda*, a *Személyi követő éji dala*, a kötet címadó verse, az *Örökbétfő*, amely a monolit rendszer hazugságait és kíméletlenségét leplezte le és még további versek, vagy a következő, *Azt hiszik* című kötet darabjai közül a *Leonyid Iljics Brezsnyev emlékére* című kíméletlen szatíra, amely azzal a következménnyel járt, hogy a költőt véglegesen kitiltották a nyilvános beszéd fórumairól.

A politikai versek szemléleti háttérét és poétikáját alighanem Könczöl Csaba „Együtt, elválva” című 1979-es tanulmánya világította meg leginkább hitelesen. Ez a tanulmány Wolfgang Kayser, L. J. Pinszkij és mindenekelőtt Mihail Bahtyin elméleti írásai nyomán a groteszk humorban jelölte meg Petri György szamizdat-költészetének poétikai karakterét. „Petri humora – állapította meg – sosem jókedvből, fölszabadult vidámságból és derűs kedélyből fakad. Szerkezetét a legáltalánosabban úgy határozhatjuk meg, mint bizonyos logikailag összeegyeztethetetlen valóságalelemnek, stiláris effektusok egyetlen képpé történő összerántását. A humor forrása – és egyben Petri kivételes költő erejének bizonyítéka – az, hogy a befogadó az egyetlen képben összekapcsolt heterogén elemek logikai összeférhetlenségét éppen olyan evidenciának érzi, mint azt, hogy itt össze vannak kapcsolva.”

Petri György költészetének fontos tulajdonsága, miként ezt Könczöl kifejtette, „a nevetés és az életöröm szembekerülése. A nevetés itt sosem örvendező, életvidám, fölszabadult, legfeljebb szatirikus, ironikus, szarkasztikus, humorizáló. Más szóval, sosem az élethez, a lét teljességéhez való pozitív, igenlő viszonyt fejez ki. Ugyanakkor mint nevetés mégis megmarad, csak hogy olyan formákban (és mint Bahtyin kimutatta, az egész újkori kultúrát a komikum ilyen formái jellemzik), amelyek vagy az élet egyes konkrét jelenségeinek, vagy a lét teljességének tagadó, merőben negatív célzatú kinevetéséből táplálkoznak.”

A groteszk elemekből építkező versek szinte kivétel nélkül szatirikus jellegűek, vagy éppen politikai pamfletek, mindazonáltal a groteszk motívumok átszövik a más jellegű politikai költeményeket is. Így például az inkább elégikus jellegű *Bibó temetése* című nagy költeményt, amely amellett, hogy kifejezi megbecsülését a polgárjogi mozgalomban igen nagy tekintélyt élvező tudós-politikus, az 1956-os magyar forradalom egyik vezető egyénisége és kis híján vértanúja iránt, a hatalomnak a temetés és az őszinte gyász körül kibontakozó manipulatív játékait is leleplezi. Hasonlóképpen elégikus hangot üt meg az *Utóhangok* és a későbbi *Karácsony 1956* című költemény. A szatírák és az elégiák után szerepet kapott az ódai hang is, mégpedig a *Nagy Imréről* című versben, amely a korszak más, a mártír miniszterelnök alakját megörökítő verséhez, így Faludy György *Nagy Imre* és *Nagy Imre szelleméhez*, valamint András Sándor: *Gyásmise a Hattyú utcai kocsmában* és Eörsi István *Ma húsz éve* című költeményeihez hasonlóan a miniszterelnök köznap emberi egyéniségét állítja szembe a vállalt vértanúság hősiességével, és éppen ennek a hősiességnek az érzékeltetése révén emelkedik ódai magasságba:

*Személytelen voltál, mint a többi zakós-
szemüveges vezér, nem volt érces
a hangod, mert nem tudtad, hogy mi t is mondjál*

hirtelenjében a sok egybegyűltnek.

*De emlékeznünk szabad
a vonakodó, sértett, tétova férfira,
akibe mégis
fölszívároghatott
düh, káprázat, országos vakremény,
mikor arra ébredt
a város: lövik szét.*

A magyarországi szamizdat-irodalomnak, túl azon, hogy kifejezésre juttatta a fennálló rendszer nagyon is szükséges kritikáját, valójában az volt az igazi értelme, hogy hozzájárult a természetes társadalmi és kulturális érték helyreállításához és fenntartásához, mondhatnám: rehabilitálásához, vagyis ismét szerephez juttatta azokat a szociális és erkölcsi minőségeket, melyeket az antidemokratikus rendszer figyelmen kívül hagyott vagy elnyomott. Ilyen módon rehabilitálta az egyéni felelősséget, a polgári autonómiát, a közösségi szolidaritást és – miként ezt éppen Petri György lírája tanúsítja – a politikai költészetet, ennek hitelessége ugyanis szinte elveszni látszott az 1948 utáni évtizedekben. Holott a magyar politikai költészet, ahogyan ezt Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Vajda János, Ady Endre, Kassák Lajos, József Attila és Illyés Gyula példája mutatja, mindig is szervesen hozzátartozott irodalmunkhoz.

A politikai költészetet elemezve Lukács György annak idején *Pártköltészet* című írásában (amely 1948-ban megjelent *Irodalom és demokrácia* című kötetében volt olvasható) élesen megkülönböztette a „tömegpropaganda” szolgálatában álló verseket és a valódi politikai költészetet, az irodalmi aktualizációt és az autonóm műalkotást. Véleményének, mint általában, kivéve, ha valamilyen kifejezetten káros tételt vetett papírra, miként ezt tette Kassák költészetével, az Újhold íróival vagy később *Az ember tragédiájával* kapcsolatban, kevés fogantatja volt, a Rákosi-korszakban kifejezetten elvárták, sőt megkövetelték a költőktől, hogy a pártpropaganda céljainak megfelelő verseket gyártsanak, a Kádár-korszakban pedig mindenekelőtt a harcos kormánypárti kiállások tartoztak a támogatott művek közé, lásd Hidas Antal, Garai Gábor és Váci Mihály vagy néhány menthetetlenül dilettáns versfaragó magasan honorált költészetellenes merényleteit. A magyar politikai költészet csak az ötvenhatos forradalom napjaiban támadt fel egy rövid időre: Illyés Gyula *Egy mondatának* megjelenésére, Kassák Lajos, Sinka István, Benjámin László és Tamási Lajos verseire gondolok. Más különben a politikai vélemény és megítélés csupán rejtett módon, allegorikus vagy metaforikus formában nyilvánulhatott meg.

Pedig azt már Vas István kifejtette, nyomban az 1945-tel bekövetkező történelmi változások után, hogy a költészet és a politika viszonya milyen buktatókat rejthet. *Költészet és politika* című írásában, amely Balázs Béla *Az én utam* című verseskötetén verte el a port, a következők olvashatók: „A politikus költő első veszedelme: író és párt viszonya. Nem mintha a párt hatása az irodalomra nem lehetne igen értékes. Ki tagadná például azt a hatalmas ihletet, amelyet a kommunista mozgalom József Attila vagy Déry Tibor művészetének adott? A nehézség olyankor kezdődik, amikor a költő nem elégszik meg azzal hogy ő kap a párttól – erőt és élményt –, hanem adni is akar a pártnak: tüstént használható fegyvert. Holott épp az, akit a politika szenvedélyesen érdekel, hajlamos arra, hogy egyénien és eredetien gondolkodjék róla, s amit gondolt, egyénien és eredetien fejezz ki. Így válhatik aztán a párt pillanatnyi szemszögéből eretnekké az, aki később a dolgok természetes rendjénél fogva a párt reprezentatív

művésze lesz, mint éppen József Attila, akinek életében ilyen természetű csalódás volt egyik fő oka meghasonlásának. Ha viszont könnyen tud alkalmazkodni az időszertűségekhez, vigyáznia kell, hogy az ne legyen belőle, »akire csak egy párt vigyáz«.

Igen, valójában az egész 1945 utáni magyar költészet (és persze a korábbi is) azt igazolja, hogy hiteles politikai költészet csakis ellenzéki pozícióból, kritikai álláspontból jöhet létre, máskülönben a politikai költemény pusztá agitációvá és propagandává silányul, és természetesen nem is eshet esztétikai megítélés alá. Petri György szamizdatverseinek nagy érdeme, hogy egy korszakban, amely szüntelenül a közéletiséget, azaz a politikumot kérte számon az irodalmon, ugyanakkor mi sem állott távolabb szándékaitól, mint a valódi politikai költészet támogatása, végre helyreállította a magyar politikai líra hitelességét és becsületét. Az már a kor viszonyaiból, a költő személyes helyzetéből következett, hogy ezt többnyire groteszk szatírák nyelvén kellett megtennie.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Beszélgetések Petri Györggyel. Bp. 1994.

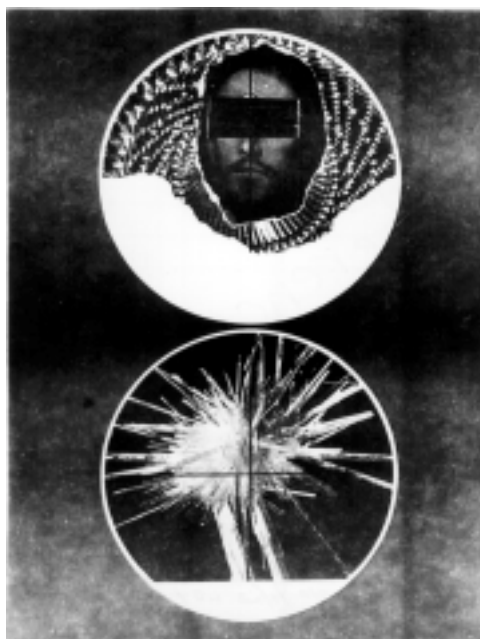
Fodor Géza: *Petri György költészete.* Bp. 1991.

Könczöl Csaba: *Tükörszoba.* Bp. 1986.

Lukács György: *Irodalom és demokrácia.* Bp. 1948.

Radnóti Sándor: *Recrudescunt vulnera.* Bp. 1991.

Vas István: *Körül-belül.* Bp. 1978.

PATAKIFERENC: EL GRECO TANULMÁNYLAP (1980)